

o. Waldemar Kapeć OP

Pozytyw w Muzeum Wsi Lubelskiej w Lublinie

(fragment dokumentacji historyczno-instrumentoznawczej)

Badania nad pozytywem w Muzeum Wsi Lubelskiej w Lublinie przeprowadzono w dwóch etapach: historycznym i instrumentoznawczym.

Podczas badań historycznych przeprowadzono kwerendę w dokumentach pochodzących z parafii Matczyn, skąd pozytyw został przywieziony do muzeum. W wyniku poszukiwań w Archiwum Archidiecezji Lubelskiej w Lublinie zostały odnalezione informacje dotyczące organów z lat 1748 – 1922. Natomiast podczas badania samego pozytywu została odczytana inskrypcja wewnątrz wiatrownicy pozytywu jako bardzo ważna informacja dla przedstawienia historii pozytywu. Podstawę dla wysnucia wniosków dotyczących historii pozytywu stanowią strony gazet z lat 1924 i 1925, które posłużyły do uszczelniania drewnianych piszczałek. Wzięto również pod uwagę opis i zdjęcie pozytywu zamieszczone na karcie katalogowej znajdującej się w zbiorach Państwowej Służby Ochrony Zabytków w Lublinie oraz protokół ze wstępnej ekspertyzy pozytywu / 18 XI 1982 r./ i wycenę pozytywu przez firmę organową Z. Kamińskiego / 28 IX 1983 r./

Został również podany opis katalogowy szafy pozytywu.

Badania instrumentoznawcze zostały utrudnione przez niewłaściwe przeniesienie pozytywu z kościoła w Matczynie do Muzeum Wsi Lubelskiej. Demontaż instrumentu i transport powinien być przeprowadzony pod opieką odpowiedniego rzeczoznawcy. Etapy demontażu powinny być fotografowane. Wtedy dokładniej było by wiadomo, jaki przedstawiał się stan instrumentu. Wiele detali zostało uszkodzonych. Obecnie pozytyw jest przechowywany w magazynie, ale

badania musiało poprzedzić odszukiwanie części pozytywu pośród innych eksponatów i żmudne kompletowanie pomieszanych piszczałek.

Badania instrumentoznawcze objęły trakturę pozytywu, wiatrownicę, kloce piszczałkowe, ławkę piszczałkową, głosy / a w tym szczegółowe pomiary piszczałek i porównania z przyjętymi zasadami w teorii budowy organów /, miech, kanał powietrzny i urządzenie dodatkowe / tzw. Tympan /.

Opracowanie zawiera również pewne wnioski i propozycje co do kierunku konserwacji i rekonstrukcji pozytywu. W opracowaniu świadomie pomija się wyjaśnienia typu podręcznikowego odnoszące się do budowy i teorii organów. Mimo tego należy zaznaczyć, że pozytywem nazywamy organy, które nie mają samodzielnej sekcji głosów pedałowych. W tej publikacji zostały również opuszczone szczegółowe pomiary i wykresy menzur piszczałek.

Dokumentacja historyczna i instrumentoznawcza została wykonana w 2001 r. na zlecenie Muzeum Wsi Lubelskiej w Lublinie. Bogatą dokumentację fotograficzną wykonał Krzysztof Wasilczyk

I. Informacje o organach z kościoła parafialnego w Matczynie

Pierwsza informacja dotyczy pozytywu, który akta wizytacyjne w 1748 r. określają jako „pozytyw zły”¹, co należy rozumieć – jako zepsuty.

Informacja archiwalna z 1782 r. podaje, że w kościele znajdowało się dwa pozytywy: „pozytyw stary i nowy”.² Istnienie nowego pozytywu potwierdza Inwentarz kościoła z 1799 r., gdzie wymieniono: „organki de novo sporządzone”.³ Były one naprawiane w 1800 r., ponieważ akta wizytacyjne pozytyw już istniejący określają jako: „organum reparatum”.⁴

---

¹ Liber visitationum in Archidiaconatu Lublinensi Anno 1748 expeditarum, Archiwum Archidiecezji Lubelskiej, sygn. A.103, k.221v.

² Akta wizytacji generalnych trzech dekanatów Chodelskiego, Urzędowskiego y Kazimierskiego z woli y rozkazanja J. Ośw. Imć X. Kajetana Sołtyka Biskupa Krakowskiego przez X. Antoniego Franciszka Dunina Kolegiaty Pileckiey Dziekana w Roku Pańskim 1781 poczętey a w Roku 1782 w ostatnich dniach miesiąca stycznia odprawioney y dokończoney, Archiwum, j.w., sygn. A.105, s. 237.

³ Inwentarz kościoła i parafii w Matczynie, 1799 r., Archiwum, j.w., sygn. IV b. 154.

⁴ Actus visitationis Decanatus Lubliniensis per Ill. Exc. et Rev. Dno V. Skarszewski peractae A.D. 1800, j.w. A. 182, s. 288.

Natomiast akta wizytacyjne z 1804 r. wymieniają pozytyw jako: „organum parvum” / tłum. organy małe /.⁵

Inwentarz kościoła z 1815 r. podaje, że na chórze znajduje się „pozytywek zły”, czyli zepsuty.⁶ Liczba głosów w pozytywie: „pozytyw o czterech głosach zniszczony” została podana po raz pierwszy w Inwentarzu kościoła z 1824 r.⁷ Jednak Inwentarz z 1922 r. podaje, że w kościele znajduje się pozytyw 6-głosowy.⁸ Wydaje się, że podana liczba głosów w pozytywie w 1824 r. jest niedokładna. O tym przekonują badania instrumentoznawcze.

Protokół ze wstępnej ekspertyzy / 1982 r./ słusznie określa, że pozytyw nie jest jednolitym instrumentem. Dostrzega, że elementy grające i sterujące są starsze lub młodsze od szafy czyli mogą pochodzić z XVIII w., ale i z XX w. Również „Wycena” pozytywu / 1983 r./ dostrzega takie różnice. Przy okazji zostały podane niektóre szczegóły, które pomogły w porządkowaniu części pozytywu.

Ważnym elementem w odtworzeniu historii pozytywu jest inskrypcja wewnątrz wiatrownicy: „W miesiącu Marcu 1882 roku zupełnie przerobiony przez Ignacego Pałasiewicza” i „, po dwóch latach zrobienia onego przez Paroszkiewicza”. Obie inskrypcje o tym samym charakterze pisma wykonano ołówkiem. Wnika z tego, że pozytyw został przebudowany przez I. Pałasiewicza w 1882 r. i po dwóch latach, czyli w 1884 r., naprawiany lub jeszcze zmieniony przez Hipolita Pałasiewicza.

Wpada zastanowić się – na czym polegała przebudowa pozytywu przeprowadzona przez I. Pałasiewicza ?

Wydaje się, że przed 1799 r. z wcześniejszego pozytywu została przeniesiona wiatrownica i część piszczałek do nowej klasycystycznej

---

⁵ Akta wizytacyjne kościołów w dekanacie lubelskim z lat 1799-1804, Archiwum, j.w., sygn. A.188. s. 204.

⁶ Inwentarz kościoła parafialnego w Matczynie, 1815 r. Archiwum, j.w., sygn. IV b. 154.

⁷ Inwentarz. j.w., 1824 r., sygn. j.w.

⁸ Inwentarz „Fundi instructi” kościoła i parafii w Matczynie, j.w., 1922 r, sygn. j.w.

szafy. Natomiast w 1882 r. I. Pałasiewicz mógł naprawić XVIII-wieczne drewniane piszczałki Fletu krytego 8' i Fletu krytego 4' (dorobienie nowych toczonych nóg),wymienić na nowe piszczałki prospektowe, a zachować pozostałe XVIII-wieczne piszczałki metalowe. Oba Flety pochodzą z tego samego warsztatu – identyczne drewno i szczegóły wykonania. Natomiast wyraźnie od Fletów różnią się piszczałki głosu Portunal 8' i te prawdopodobnie pochodzą z warsztatu I. Pałasiewicza. Prawdopodobnie również I. Pałasiewicz wymienił 4 kloce piszczałkowe, ale pozostawił kloc nr 5, który wyraźnie różni się od pozostałych. Wydaje się również, że to on skasował tzw. krótką oktawę, wykorzystując istniejące piszczałki.

Okolo 1925 r. naprawiano organy, co potwierdza uszczelnianie okleinami gazetowymi uszkodzeń po drewnojadach na piszczałkach Tympanu. Piszczałka „C” została oklejona stronami „Godła Narodowego” z 1925 r. i kartkami z tekstem niemieckim. Piszczałka „D” ma na ściankach okleinę z „Dzwonu Niedzielnego „ z 1924 r. i również kartki z tekstem niemieckim.

26 metalowych piszczałek (jedna zniszczona) w Superoktawie 1' wskazuje już na zmiany po 1945 r. Piszczałki pochodzą z jakiegoś XIX-wiecznego kompletu. Być może wzięto je z organów, które po II wojnie sprowadzano z Ziem Odzyskanych.

II. Opis katalogowy szafy pozytywu

Wymiary szafy pozytywu: wysokość – 270 cm, szerokość – 183 cm i głębokość 71 cm.

Prospekt klasycystyczny z elementami rokoka, jednosekcyjny, bezwieżowy. Część cokołowa artykułowana lizenami, zamknięta prostym belkowaniem o profilowanym wąskim gzymisie. Nastawa prospektu z

dwoma kolumnami, prostym belkowaniem, zwieńczona trójkątnym tympanonem oraz dwoma lirami stojącymi na narożach belkowania. Kolumny stojące po bokach płaszczyzny piszczałkowej w prostokątnych wnękach z gładkimi trzonami i głowicami nawiązującymi do głowic kompozytowych. Belkowanie zamknięte kilkucentymetrowym wysuniętym gzymsem. Tympanon z szerokim profilowanym gzymsem zwieńczony krzyżem stojącym na rodzaju postumentu utworzonym z finezyjnie rzeźbionych ażurowych wici, liści akantu i rozet. W polu tympanonu malowidło trzech uskrzydłonych główek anielskich na tle obłoków. Uszaki prospektu chrząstkowo-maźwiniowe. Prospekt malowany, ze złożonymi uszakami i zwieńczeniami tympanonu.

Ustawienie piszczałek: w kształcie litery V. Na zdjęciu z 1973 r. są jeszcze wszystkie piszczałki prospektowe. Klawiatura wbudowana w lewą ścianę szafy.

III. Rozmieszczenie głosów w pozytywie

Na I klocu (rozpoczynając od frontu prospektu) znajduje się Pryncypał 4'. Piszczalki dzielone na stronę „C” i „Cis”. 26 piszczałek metalowych stoi na froncie prospektu, a pozostałe (drewniane i metalowe) poza piszczałkami frontowymi.

Kloc II zajmują piszczałki Fletu krytego 8', również dzielone na stronę „C” i „Cis”. Nie ma listew stabilizacyjnych.

Na III klocu ustawiono piszczałki Fletu krytego 4'. Nie ma listew stabilizacyjnych.

Na IV klocu umieszczono piszczałki dwóch głosów: Oktawy 2' i Superoktawy 1'. Mają one wspólną łąwkę (stojak).

V kloc zajmują piszczałki głosu Portunal 8'.

IV. Traktura pozytywu

Instrument ma mechaniczną trakturę dla klawiatury i registrów.

1. Traktura klawiatury

Klawiatura została całkowicie wymieniona w XX w. Zakres klawiatury E do c³. Jest pewne, że pierwotnie pozytyw miał klawiaturę z tzw. krótką oktawą, czyli nie było klawiszów odpowiadających dźwiękom: Cis, Dis, Fis i Gis.

Zachowały się klawisze z wcześniejszej klawiatury.

Klawisze białe (dł. 45 cm, szer. 2,2 cm) i klawisze czarne (dł. 40,5 cm, szer. 1 cm) są dźwigniami jednoramiennymi. W klawisze zostały wkręcone 0,5 cm gwintowane rdzenie, które stanowią punkt zaczepienia traktury. Na klawiszach białych takie rdzenie zamocowano w odległości 13,5 cm, a w czarnych w odległości 9,5 cm od początku klawisza. Do rdzenia została zaczepiona metalowa haftka w kształcie ósemki i zabezpieczona nakrętką skórzaną z krążkiem filcu. Nakrętka również służy do regulowania prawidłowego ustawienia klawisza. Następnie haftka drugim końcem łączy się z drewnianym trójkątem, który stanowi dźwignię dwuramienną. Do drugiego kąta trójkąta drucianym zaczepem w kształcie litery „S” jest przymocowane drewniane cięgło. Ono to jest połączone ze skrzydełkiem wałka skrętnego pod wiatrownicą. Wałek skrętny pełni rolę dźwigni dwuramiennej. Do przeciwległego skrzydełka tegoż wałka jest przyczepiony drut wchodzący już do wnętrza wiatrownicy. Drugim końcem drut jest zaczepiony do klapy tonowej wpuszczającej powietrze do piszczałek.

Traktura klawiatury jest w dość dobrym stanie. Wymaga jedynie zabezpieczenia i odpowiedniej regulacji. Opór klawisza od 200 do 250 g.

2. Traktura registrów

Stosownie do liczby głosów w pozytywie jest ich 6. Brak napisów określających nazwy głosów. Ponad pulpitem na nuty widać okrągłe toczony główki registrów, które potem przy wiatrownicy mają przekroje w formie kwadratu. Następnie są one połączone z zasuwami (szerokie

płaskie listwy). Dębowe zasuwki przechodzą pod klocami przez całą długość wiatrownicy. Mają one otwory pokrywające się z otworami w klocach i wiatrownicy. Na początku i końcu zasuwki I i II widać zaślepienia poprzednich otworów. Włączenie danego głosu polega na wysunięciu registra z zasuwką tak, by wspomniane otwory znajdowały się dokładnie nad sobą. Zasuwki mają odpowiednie ograniczniki ich przesuwania. Zasuwki są w dobrym stanie. Natomiast główki registrów mają małe ubytki.

V. Wiatrownica

Pochodzi ona z końca XVIII w. Ma typową budowę wiatrownicy zasuwowo-klapowej. Jest to zamknięta klejona skrzynia o wymiarach: dł. 171 cm, szer. 58 cm i wysokość 15,5 cm. Od tyłu ma dwa poziome wejścia, uszczelnione irchą i zamykane pojedynczymi zaszczipkami wykonanymi z płaskownika. Wewnątrz znajduje 45 klap tonowych, uchylających się jednym końcem do dołu po pionowym drucie prowadzącym (drut zabezpiecza klapę przed przesuwaniem się na boki). Do zaczepów na końcach klap są założone tzw. haftki w kształcie ósemki. Klapy dociskają sprężyny w kształcie agrafki. Pionowy drut przez dolny otwór uszczelniany tzw. pulpetem z irchy przechodzi do skrzydełka wałka skrętnego.

Stan zachowania – dobry. Przypuszczalnie należy wymienić „spracowane” mosiężne sprężyny i metalowe haftki pod klapami oraz sprawdzić jakość okleiny klap.

VI. Analiza kłoców piszczałkowych

Jak już wspomniano przy omawianiu ustawienia głosów w pozytywie, z dawnej wiatrownicy zachował się jedynie V kloc. Jest on dzielony na

stronę „C” (dł. 88 cm) i stronę „Cis” (dł. 83,5 cm) , szer. 14,5 cm, wys. 4 cm. Od spodu kloca (na 2/3 długości) wykonano poprzeczne żłobienia, aby powietrze przypadkiem na skutek tzw. pracy drewna (kiedy zmienia się wilgotność powietrza w pomieszczeniu) nie przedostawało się do sąsiednich puszczalek. Natomiast na końcach, gdzie ustawione są najmniejsze puszczalki zostały wykonane ukośne, krzyżowe żłobienia, tzw. kratka hiszpańska. Jest to zabieg stosowany z reguły przy wiatrownicy zasuwowo-klapowej, która ma tutaj zastosowanie.

Kloce od I do IV są o wiele późniejsze, być może z końca XIX w. Są również dzielone na stronę „C” i „Cis”. Wymiary:

Dł. dla wszystkich 5 kłoców identyczna: strona „C” – 88 cm, strona „Cis” – 83,5 cm

I kloc – szer. 14,2 cm, wys. 3,8 cm

II kloc – szer. 11 cm, wys. 2,3 cm

III kloc - szer. 8,8 cm, wys. 2,5 cm

IV kloc – szer. 14,5 cm, wys. 2,5 cm

Od strony spodniej nie mają żadnych zabezpieczających żłobień pomiędzy otworami.

Na końcach kloca I widać po 5 zaślepień dawnych otworów, które wcześniej były w jednym szeregu. Obecnie nowe otwory są ustawione obok siebie w 2 rzędach. Również na końcach kloca II widać zaślepienia dawnych otworów: 7 po stronie „C” i 6 po stronie „Cis”. Podobnie jak w kloku I – otwory rozmieszczono w dwóch rzędach.

Wobec tego jest pewne, że te dwa kloce pochodzą z innych organów, albo już istniejące były zmienione pod kątem innego ustawienia puszczalek.

Na kłocach zachowały się wykonane ołówkiem inskrypcje oznaczające wysokości tam stojących puszczalek.

VII. Ławka piszczałkowa.

Zastosowano jedną ławkę z dwoma rzędami otworów dla piszczałek Oktawy 2' i Superoktawy 1'. Prawdopodobnie pochodzi ona z pierwotnego pozytywu. Jest dzielona i ustawiona na struganych nóżkach. Otwory w ławce średnicami powinny być dostosowane do obwodu nóg piszczałek. Jednak tak nie jest, co stanowi dowód przeprowadzanych zmian. Po otworach dla piszczałek Superoktawy 1' nie można stwierdzić, od którego miejsca zaczynała się repetycja. Stąd wydaje się wątpliwe, czy pierwotnie Superoktawa była głosem repetyującym, jak to stwierdzono przed demontażem pozytywu. Być może, że repetycja jest późniejszym dodatkiem w celu zastąpienia zniszczonych piszczałek nowymi.

Stan zachowania ławki – podniszczona na końcach.

VIII. Miech pozytywu

Zachował się XIX-wieczny miech magazynowy w starszej wersji, ponieważ nie ma skrzyni poniżej fałd. Jest on dwufałdowy z jednym podawaczem i dźwignią dwuramienną do pompowania powietrza. Fałdy są zabezpieczone 4 zawiasami (z metalowych płaskowników) w kształcie litery „Z”. Wymiary miecha: długość – 193 cm, szerokość – 104 i wysokość (bez powietrza) – 75 cm. Podawacz ma kształt miecha klinowego. Jego rozmiary: 135 x 75 cm. Stan miecha dość dobry.

IX. Tympan

Jest to urządzenie dodatkowe. W języku polskim nazywane „Bęben”, a to z tego względu, że dwie grające piszczałki w odległości sekundy sprawiają zjawisko tzw. dudnienia (fałszują), które przypomina uderzenie w bęben orkiestrowy. Zachowany Tympan jest przymocowany na

zewnątrz szafy. Składa się z dwu drewnianych i połączonych piszczałek (C i Cis) o wspólnym wlocie powietrza z wiatrownicy. To urządzenie jest włączane registrem poniżej klawiatury, czyli długie cięgło (przez całą szerokość szafy) łączy się ze skrzydełkiem wałka skrętnego. Przeciwnie skrzydełko wałka jest połączone z ruchomą zasuwką pomiędzy otworem z boku wiatrownicy a wlotem do Tympanu. Stan zachowania dość dobry. Potrzebna korekta tego urządzenia.

X. Opis inwentaryzacyjny głosów

Według ekspertyz przeprowadzonych przed demontażem strój pozytywu był wyższy o pół tonu w porównaniu z $a^1 = 440$ Hz. Każdy głos powinien mieć po 45 piszczałek, skoro klawiatura ma zakres: E-c³. Po uwzględnieniu skali wszystkich głosów wiadomo, że ogólna skala brzmienia pozytywu wynosi: E do c⁵, czyli seksta wielka i 5 oktaw.

Po budowie piszczałek i ich barwie brzmienia można ustalić, że w pozytywie znajduje się 6 głosów, rozpoczynając od przodu prospektu pozytywu:

Pryncypał 4'

Flet kryty 8' (Flet major 8')

Flet kryty 4' (Flet minor 4')

Oktawa 2'

Superoktawa 1' (z repetycją na c¹ ?)

Portunal 8'

Są więc: 3 głosy z rodziny pryncypałów (Pryncypał 4', Oktawa 2' i Superoktawa 1'), 2 głosy z rodziny fletów krytych (Flet kryty 8' i Flet kryty 4') i jeden flet otwarty (Portunal 8').

Opis głosów uwzględnia jego nazwę, oznaczenie wysokości brzmienia, rodzinę głosową, materiał, z którego został wykonany, kształt piszczałek, sposób strojenia, miejsce w pozytywie, rodzaj menzury, stan zachowania i wiek.

1. Pryncypał 4'

- Nazwa głosu – ustalona tylko na podstawie budowy i brzmienia.
- Oznaczenia wysokości dźwięku – brak ich na piszczałkach, sporadycznie występują na klocach piszczałkowych.
- Materiał – piszczałki 1-4 drewniane, korpusy z drewna świerkowego i sosnowego, dolne wargi z bukowego. Pozostałe piszczałki wykonane z niskoprocentowego stopu cyny z ołowiem. Grubość blachy: 1,0 - 0,6 mm.
- Budowa piszczałek:
  - drewniane – korpusy o przekroju prostokąta, przyklejona wargą dola, prosta wargą górną, nogi toczone.
  - metalowe – korpusy cylindryczne, w piszczałkach prospektowych wargi wlutowane (półokrągłe), ale w pozostałych wygniatane: górna w kształcie ostrołuka, dolna zaokrąglona. Niektóre mają ząbkowane serca (kerna). Nogi w kształcie ściętego stożka.
- Strojenie :
  - drewniane – blachami na końcu korpusów lub przez nadcinięcie końców,
  - metalowe przez przymykanie lub rozchylenie wylotu piszczałki.
- Ustawienie piszczałek:
  - Wszystkie stoją na I klocu, ale:

prospektowe – przymocowane (wieszakami do grzebienia),

4 metalowe poza piszczałkami prospektowymi

- Menzura: głos zbudowany wg zmiennej i wąskiej menzury.
- Stan zachowania – tragiczny dla piszczałek prospektowych, pozostałe w stanie nadającym się jeszcze do użytku. Brakuje 6 piszczałek prospektowych: w I oktawie – h, w II – cis, f, gis, h i w IV oktawie – d.
- Wiek:
  - prospektowe – 2 poł. XIX w., w stanie możliwym do naprawy.
  - drewniane – koniec XVIII w.
  - metalowe (poza prospektowymi) – XVIII w.

2. Flet kryty 8'

- Nazwa głosu: wywnioskowana z analizy budowy i brzmienia piszczałek. Dawniej raczej była używana nazwa: Flet major 8'.
- Oznaczenia wysokości dźwięku: wypisane ołówkiem powyżej górnej wargi, lecz odnoszą się do poprzedniej klawiatury z tzw. krótką oktawą.
- Materiał: drewno sosnowe, świerkowe i bukowe (wargi dolne) .
- Budowa piszczałek: korpusy o przekroju prostokąta, zatykane szpuntami, przyklejane wargi dolne, toczony nogi różnej długości (zmienione później – por. fot. 35). Niektóre piszczałki mają zaokrąglone podcięcia wargi górnej. Duże piszczałki uszczelniane okleiną z gazet.
- Strojenie: przy pomocy szpunta.
- Ustawienie: piszczałki znajdują się na II klocu, dzielone na strony: C i Cis.

- Menzura: głos zbudowany według wąskiej i zmiennej menzury.
- Stan zachowania: dość dobry.
- Wiek: koniec XVIII w. Pierwszych 7 piszczałek jest z XIX w. Są z tego samego warsztatu jak piszczałki Portunal 8'. Brakuje piszczałki nr 30 – a¹.

3. Flet kryty 4'

- Nazwa głosu: wywnioskowana z budowy piszczałek i ich barwy brzmienia.
- Oznaczenia wysokości: wypisane ołówkiem nad górną wargą, lecz odnoszące się do dawnej klawiatury z tzw. krótką oktawą.
- Materiał: drewno sosnowe, świerkowe i bukowe (wargi dolne).
- Budowa piszczałek: korpusy o przekroju prostokąta, zatykane szpuntami, przyklejane wargi dolne, toczone nogi różnej długości (dodane później). Piszczałka nr 4 (g⁰) pochodzi z innego kompletu (dodana).
- Strojenie: przy pomocy szpuntów.
- Ustawienie: piszczałki znajdują się na III kłocu, dzielone na strony C i Cis.
- Menzura: głos został zbudowany według wąskiej i zmiennej menzury.
- Stan zachowania: dość dobry.
- Wiek: koniec XVIII w.

3. Oktawa 2'

- Nazwa głosu: wywnioskowana na podstawie budowy i brzmienia piszczałek.
- Oznaczenie wysokości brzmienia: brak.
- Materiał: niskoprocentowy stop cyny z ołowiem. Grubość blachy: 0,6 mm.
- Budowa piszczałki: korpusy cylindryczne, otwarte, wygniatane wargi (górna w kształcie ostrołuka, dolna zaokrąglona), nogi w kształcie ściętego stożka.
- Strojenie: przez rozchylenie lub zaciskanie wylotu piszczałki.
- Ustawienie: piszczałki znajdują się na IV kłocu, stabilizowane ławką, dzielone na strony C i Cis.
- Menzura: głos zbudowany według wąskiej i zmiennej menzury.
- Stan zachowania: w jeszcze dość możliwym stanie są duże piszczałki. Natomiast małe bardzo poniszczone, były nie fachowo naprawiane, uszczelniane taśmą klejącą, poniszczone nogi. Wiele z nich wymaga rekonstrukcji. Stąd w tabeli pomiaru menzur podano tylko długość 16 najmniejszych i zniszczonych piszczałek
- Wiek: koniec XVIII w.

4. Superoktawa 1'

- Nazwa głosu: wywnioskowana na podstawie budowy i brzmienia piszczałek.
- Oznaczenia wysokości: brak oznaczeń.
- Materiał: niskoprocentowy stop cyny z ołowiem z lepszego stopu są piszczałki dodane później. Grubość blachy: od 0,6 do 0,8 mm.
- Budowa: część identyczna z piszczałkami Oktawy 2', czyli korpusy cylindryczne, otwarte, wyciskane wargi (górna w kształcie ostrołuka,

dolna zaokrąglona), nogi w kształcie ściętego stożka. Dodane piszczałki mają prostokątne wyciskane wargi.

- Strojenie: przez rozchylenie lub zaciskanie końca korpusa piszczałki.
- Menzura: głos zbudowany według wąskiej i zmiennej menzury.
- Stan zachowania: większe piszczałki z kompletu analogicznego do Oktawy 2' jeszcze w możliwym stanie, małe nie nadają się do użytku – konieczna rekonstrukcja. Piszczałki dodane - w dobrym stanie.
- Wiek: piszczałki identyczne z piszczałkami Oktawy 2' pochodzą z końca XVIII w. Piszczałki dodane pochodzą z XIX w. Wydaje się, że wykorzystano piszczałki z organów sprowadzanych ze zniszczonych kościołów na Ziemiach Odzyskanych.

Ponieważ podczas demontażu pozytywu pomieszano piszczałki, poniżej zostały one zinwentaryzowane według trzech grup. I grupa , od 1 do 10 piszczałki, nie budzi wątpliwości, że rozpoczynały ten rząd piszczałek, pasują do otworów w ławce. II grupa – to małe, stare, XVIII-wieczne piszczałki. III grupa – to piszczałki z XIX w. dodane później. Wynika, że z II i III grupy był ułożony dalszy ciąg głosu. Z wielkości otworów w ławce nie można stwierdzić, gdzie była repetycja w tym głosie –czy na c^0 , czy na c^1 . Powinna być na c^1 . Tylko w I grupie została podana wysokość dźwięku piszczałki i porównanie wymiarów z tzw. normalną menzurą.

6. Portunal 8'

- Nazwa głosu: wywnioskowana na podstawie budowy i brzmienia piszczałek.
- Oznaczenia wysokości: wypisane ołówkiem nad górną wargą, lecz odnoszą się do dawnej klawiatury z tzw. krótką oktawą.

- Materiał: drewno świerkowe i dębowe (wargi dolne).
- Budowa piszczałek: otwarte, o przekroju prostokąta, przyklejane wargi dolne, toczony nogi.
- Strojenie: przy pomocy nadcięć lub blach na końcu korpusów piszczałek.
- Ustawienie: piszczałki znajdują się na V kłocu, dzielone na strony C i Cis.
- Menzura: głos zbudowany według wąskiej i zmiennej menzury.
- Stan zachowania: dość dobry, ale brakuje 3 piszczałek (cis², d² i c³).
- Wiek: koniec XIX w.

XI. Pokrewieństwo materiałowe i konstrukcyjne piszczałek

1. Pokrewieństwo piszczałek metalowych

Identyczne stopy użyte do odlewania blachy widać w:

- 10 najmniejszych piszczałkach Pryncypału 4',
- we wszystkich piszczałkach Oktawy 2'
- w 20 piszczałkach (od największych) Superoktawy 1'.

Sposoby wykonania (łączenie blachy i wyciskanie warg) wskazują, że pochodzą one z tego samego warsztatu.

Grubszą blachę i o mniejszej zawartości cyny mają piszczałki prospektowe. Mają wlutowane a nie wyciskane wargi. Pochodzą one z innego warsztatu. Natomiast dodane piszczałki XIX-wieczne zupełnie różnią się od poprzednich. Widać na nich bardziej eleganckie lutowanie i innego kształtu wargi - prostokątne.

2. Pokrewieństwo piszczałek drewnianych

Ze względu na użyte drewno i sposób wykonania można stwierdzić, że z tego samego czasu i warsztatu pochodzą: 4 największe piszczałki z Pryncypału 4' i komplety piszczałek głosów Flet kryty 8' i Flet kryty 4'.

Z innego warsztatu i późniejsze są piszczałki głosu Portunal 8' (są z desek sosnowych a nie świerkowych, mają mniej wydłużone dolne wargi, wargi wykonane z drewna dębowego a nie bukowego). Wszystkie piszczałki drewniane mają oznaczenia literowe napisane takim samym charakterem pisma. Wydaje się, że tak napisy na piszczałkach, jak i inskrypcja wewnątrz wiatrownicy, pochodzą z końca XIX w.

XII. Zalecenia konserwatorskie

Dotyczą one całości zabytkowego pozytywu. Niemniej jednak zalecenia zostaną podzielone na te, które dotyczą szafy pozytywu, aparatu sterującego i brzmieniowego.

1. Szafa organowa

Mimo, że zachowała się dość dobrze, wymaga ona jednak stosownego zabezpieczenia przed drewnojadami i grzybami. Proponuje się rezygnację z dwóch lir, prymitywnie wyciętych z cienkiej deski. Nie korespondują one z pozostałymi ornamentami szafy. Prawdopodobnie zostały one dodane w okresie międzywojennym (Warto przypomnieć sobie okleiny gazetowe na piszczałkach z 1924-25 r.) przez organmistrza Stanisława Jagodzińskiego. Umieszczanie lir na zwieńczeniu organów było jego hobby.

Muzeum Wsi Lubelskiej ma zdolnych konserwatorów i nie trzeba im podpowiadać rozwiązywania problemów.

2. Registry i ich traktura

Przede wszystkim wymaga przeglądu, konserwacji i regulacji. Można uzupełnić lub zrekonstruować główki registrów. Proponuje się umieszczenie ponad registrami nazw głosów (począwszy od lewej strony): Portunal 8', Superoktawa 1', Oktawa 2', Flet minor 4', Flet major 8' i Pryncypał 4'. Flet major 8' zamiast Flet kryty 8' i Flet minor 4' zamiast Flet kryty 4' – takie nazwy były używane w XVIII i XIX w.

3. Klawiatura

Powinna pozostać w takim układzie: E – c³. Należy jedynie uzupełnić brakującą okleinę klawiszów i wyregulować trakturę klawiszów, aby działała sprawnie. Być może, iż potrzebna będzie wymiana metalowych zaczepów. O tym jednak musi zdecydować organmistrz konserwujący pozytyw.

4. Wiatrownica

Z jej analizy wynika, że nie powinna sprawiać problemów konserwatorskich. Mimo tego należy sprawdzić wszystkie detale, jak: czy dobre są metalowe zaczepy, irchowe pulpety i czy może jeszcze pozostać ta sama okleina na klapach tonowych. Decyzję podejmie organmistrz.

5. Piszczalki drewniane

Powinny pozostać te same, jakkolwiek potrzebne będzie ich zabezpieczenie przed ewentualnymi drewnojadami i drobne naprawy, np.: klejenie ścianek, naprawy nóg i uchwytów przy szpuntach.

6. Piszczalki metalowe

Stan zachowania tej grupy piszczałek jest największym problemem tego pozytywu. I tak:

Pryncypał 4' – należy doprowadzić do stanu używalności (i jest to możliwe) piszczałki prospektowe (wyprostować wszystkie wgięcia, usunąć podziurawienia, dodać poniszczony zaczepy) i uzupełnić braki na wzór zachowanych. Pozostałe przejrzeć i ewentualnie wyprostować.

Oktawa 2' – piszczałki od nr 1 do nr 30 wymagają napraw. Natomiast pozostałe nadają się jedynie do rekonstrukcji. Ich naprawa nie opłaca się, ponieważ są bardzo poniszczony (głównie nogi). Dodatkowym utrudnieniem jest zbyt cienka, bo już utleniona, blacha. Wskazana jest rekonstrukcja. Mogą pozostać, jeżeli organmistrz stwierdzi, że nadają się jeszcze do naprawy.

Superoktawa 1' – tutaj sytuacja jest podobna jak w Oktawie 2'. Małe piszczałki również są poniszczony i wymagana jest ich rekonstrukcja, jeżeli ma funkcjonować ten głos. Sprawą dyskusyjną pozostaje – czy pierwotnie ten głos miał repetycję. Wydaje się, że nie, ponieważ otwory w łąwce piszczałkowej (stojaku) na to nie wskazują.

Najlepszym rozwiązaniem, jeżeli chodzi o Oktawę 2' i Superoktawę 1', było by przejrzanie wszystkich piszczałek w tych głosach i w miarę możliwości skompletowanie z nich choćby jednego głosu (mają identyczną budowę i barwę), a uzupełnienie braków piszczałkami zrekonstruowanymi.

7. Ławka piszczałkowa

Prawdopodobnie konieczna będzie rekonstrukcja ławki, ponieważ jej końce są podniszczone i mogą się wykruszać.

8. Miech

Wymaga rutynowej konserwacji. Być może będzie konieczna wymiana skór na łączeniach.

*****

Jak widać, dalsze używanie pozytywu wymaga wiele zabiegów konserwatorskich, głównie organmistrzowskich. One jednak wydają się sensowne choćby ze względu na wartość zabytkową zachowanych elementów z XVIII i XIX w. Pozytyw jest bardzo dobrym przykładem rozwiązań brzmieniowych i konstrukcyjnych z tych dwu wieków. Dlatego należy dołożyć wszelkich starań, aby pozytyw był sprawny. Wypada całą konserwację przedyskutować z odpowiedzialnym organmistrzem. Na pewno taka konsultacja pomoże w rozwiązaniu wielu problemów.

Bibliografia:

Liber visitationum in Archidiaconatu Lublinensi Anno 1748 expeditarum, Archiwum Archidiecezji Lubelskiej, sygn. A.103, k.221v.

Akta wizytacji generalnych trzech dekanatów Chodelskiego Urzędowskiego y Kazimierskiego z woli y rozkazania J. Ośw. Imć X.

Kajetana Sołtyka Biskupa Krakowskiego przez X. Antoniego Franciszka Dunina Kolegiaty Pileckiej Dziekana w Roku Pańskim 1781 poczętey a w Roku 1782 w ostatnich dniach miesiąca stycznia odprawionej y dokończoney, Archiwum, j.w., sygn. A.105, s. 237.

Inwentarz kościoła i parafii w Matczynie, 1799 r., Archiwum, j.w., sygn. IV b. 154.

Actus visitationis Decanatus Lubliniensis per Ill. Exc. Et Rev. Dno V. Skarszewski peractae A.D. 1800, j.w. A. 182, s. 288.

Akta wizytacyjne kościołów w dekanacie lubelskim z lat 1799-1804, Archiwum, j.w., sygn. A.188. s. 204.

Inwentarz kościoła parafialnego w Matczynie, 1815 r. Archiwum, j.w., sygn. IV b. 154.

Inwentarz. j.w., 1824 r., sygn. j.w.

Inwentarz „Fundi instructi” kościoła i parafii w Matczynie, j.w., 1922 r, sygn. j.w.

Kapeć Waldemar, XVIII-wieczne organy na Lubelszczyźnie, referat z Międzynarodowej Sesji Naukowej „Organy i muzyka organowa” – Gdańsk 1988 r., wyd. w: Zeszyty Naukowe Akademii Muzycznej w Gdańsku, Gdańsk 1988, Prace specjalne 44, s. 47-60.

Kapeć Waldemar, Dzieje organów na terenie diecezji lubelskiej w latach 1805-1939 (Przemiany konstrukcyjno-brzmieniowe), Lublin 1991.